

ERKAK VA AYOLLAR NUTQIDA HURMAT KATEGORIYASINING TURLI KO'RINISHLARI.

Turdaliyeva Nilufar

Farg'ona davlat universiteti Ingliz tili va adabiyot fakulteti 2-kurs

Annotatsiya: Ayollar va erkaklar muloqot madaniyati o'ziga xos xususiyatga ega. Ular nutqining farqli xususiyatlari borasida tilshunoslikda bir qancha ishlar amalga oshirilgan bo'lib, ayrim xalqlarda ayollar nutqi alohida tadqiqot sifatida maydonga kelgan. Ushbu maqolada erkak va ayollar nutqida hurmat kategoriyasining turli ko'rinishlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: murojaat so'zlar, murojaat shakllari, erkaklarga xos murojaat so'zlar, ayollarga xos murojaat so'zlar, semantika.

Erkaklar va ayollar nutqining o'ziga xos xususiyatlari haqida suhbatni boshlashdan oldin, gender tilshunosligi nima ekanligini tushunish va ushbu tadqiqot tarixiga biroz chuqurroq kirib borish kerak.

Ming yillardan beri bir turga mansub bo'lgan erkak va ayol bajaradigan vazifasi, jamiyatda tutgan o'zni jihatidan bir-biridan farqlanar ekan, tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham bu ikki jins o'zaro ajralib turadi. Xususan, lisoniy va nolisoniy birliklarning ularga nisbatan qo'llanishi hamda ularning lisoniy hamda nolisoniy birliklarni qo'llashlarida bu ikki jins vakillarida sezilarli farqlar kuzatiladi. Ko'pgina lisoniy va nolisoniy birliklar u yoki bu jinsga tegishli ekanligi bilan gender xoslanishga ega.

Yaqin vaqtlargacha tilshunoslarni faqat odamlar guruhleri (psixolingvistika, etnolingvistika, sotsiolingvistika) o'rtasidagi farqlar bilan bog'liq bo'lgan tildagi farqlarni o'rganish o'ziga jalb qilgan. Ammo shu bilan birga, hech kim nutqning jinsga qarab farqlanishiga e'tibor bermadi. Nisbatan yaqinda tilshunoslar erkak va ayol nutqining o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor berishni boshladilar. Bu boradagi ilk mahalliy tadqiqotchilardan biri E.A. Zenskaya, M.V. Kitaygorodskaya va N.N. Rozanov.

Shunday qilib, atama jins gumanistik fanda jinsni (jinsiy) sof biologik tushunishdan farqli ravishda, jinsiy aloqani ijtimoiy tushuncha va hodisa sifatida belgilash uchun ishlatiladi. Jins tug'ilgandan beri beriladi, u tanlanmaydi. Gender - bu jinsiy farqlarning ijtimoiy tashkilotidir. Gender - bu jamiyatda ma'lum bir davrda jinsga mos keladigan xatti-harakatlarning madaniy xususiyati. Genderning yana bir ta'rifi: gender - bu "erkak yoki ayolning o'rganilgan xususiyat, kutish va xatti-harakatining ijtimoiy-madaniy ko'rinishi. Gender jinsiy aloqaning ongli ma'nosidir."

Barcha xalqlarda erkak va ayol nutqining vakillari bor. Qizig'i shundaki, bunday fikrlar nafaqat tilshunoslarda, balki oddiy xalqda ham bor. Turli maqollar bunga guvohlik beradi: *uchta ayol - bozor va ettita - yarmarka; ayol tilda erkin, shayton esa ayolning Odam olmasida; ayol to'lovlari - g'oz yoshi; Siz ayolning Odam olmasini pirogga ham, mushukchaga ham ulab bo'lmaydi;* . Bu so'zlarning barchasi ayol nutqini salbiy baholaydi. Erkaklar nutqi norma, ayollarniki esa normadan chetga chiqish sifatida qabul qilinadi. Erkak va ayol nutqini baholashdagi farq shundaki, butun inson ongi "jinsidan qat'i nazar, erkaklik, mantiqiylik, oqilonalik va xolislik ustuvorligi bilan erkak mafkurasi g'oyalari va qadriyatlarini bilan to'liq to'yingan".

Shunday qilib, kommunikativ ravishda erkaklar va ayollarning xatti-harakatlarini (og'zaki va og'zaki bo'lmagan) hisobga olish kerak.

Ayollar va erkaklar muloqot madaniyati o'ziga xos xususiyatga ega. Ular nutqining farqli xususiyatlari borasida tilshunoslikda bir qancha ishlar amalga oshirilgan bo'lib, ayrim xalqlarda ayollar nutqi alohida tadqiqot sifatida maydonga kelgan. Bunday farqlanish muhim ahamiyat kasb etib, muloqot madaniyatida muhim o'rin tutadi. O'zbek tilshunosligida keyingi yillardagi tadqiqotlarda oz bo'lsa-da, bu haqda yoritib o'tilgan. Jumladan, S.Mo'minov, Sh. Iskandarovalarning ilmiy tadqiqotlarida buni ko'rish mumkin. Muloqotning jins jihatidan xoslanishi muhim ahamiyat kasb etib, sotsiologiyadagi o'rganish muammolaridan biri sanaladi. Murojaat shakllarini jins jihatidan tahlil qilganda, erkak va ayol kishilarning nutqida qo'llaniladigan murojaat shakllari hamda erkak va ayol kishiga nisbatan qo'llaniladigan murojaat shakllari tarzida tahlil qilish lozim. Murojaat shakllari obyektning aniq yoki noaniqligiga ko'ra ikki turga ajratiladi:

a) mavhum murojaat shakllari (ey, hoy, sen, siz);

b) konkret murojaat shakllari. Murojaatning bu turida ism, laqab, taxallus, insonga xos bo'lgan belgi-xususiyat bildiruvchi leksik, insonni atovchi nominativ birliklar murojaat shakli vazifasini bajaradi.

Erkak kishiga nisbatan qo'llanuvchi nomlar orasida, ota semasini ifodalovchi leksik birliklar, ayniqsa, alohida e'tirof etiladi. Otaga yaqin oila a'zolari tomonidan murojaat qilinganida, odatda, uni ismini aytib chaqirish hurmatsizlik hisoblanadi. Eriga otasi, dadasi, dadajonisi, bobojonisi, buvasi, bovasi deb murojaat qilishda "farzandlarining otasi", "hurmat", "yosh pog'onasining yuqori bosqichiga mansublik" va "qarindoshlik", "yaqinlik" kabi semalar namoyon bo'ladi. Ma'no va tushunchasiz til mavjud bo'lmaydi. Kishilar o'z murojaat va munosabatlarida ana shu ma'noga asoslanadilar. Aks holda til o'z vazifasini bajara olmaydi, u o'zining asosiy vazifasini faqat ma'no va tushunchalar tufayli bajaradi, har qanday xabar, ma'lumot ma'no hamda

tushuncha asosida shakllanadi va yuzaga chiqadi. Inson va jamiyatning o'zi ham ma'no va tushunchalar, til va nutq tufayli mavjuddir. Agar "...jamiyatning barcha a'zolari uchun umumiy va tushunarli til bo'lmasa, jamiyatdagi ishlab chiqarish to'xtaydi, jamiyat sifatida yashash tugaydi va u parchalanib ketadi" [Qurbonova M., 2014: 43]. Demak, insonning inson va jamiyatning shakllanish jarayonida ham tilning o'rni katta va shuning uchun ko'p olimlar "inson va jamiyat paydo bo'lishi jarayonidagi zaruriy komponentlardan biri til va nutqning shakllanishi bo'ldi" deb hisoblashadi. Murojaatning mazmunan har xil shakllanishi – quvonch, qo'rqinch, gina, iltifot, nafrat kabi ma'no ottenkalari qo'shilgan holda ifodalanishi – eng avvalo ijtimoiy muhit va sharoitdan kelib chiqadigan munosabatga bog'liq. Til esa ana shu munosabatni qanday bo'lsa o'shanday, asliga mos holda ro'yobga chiqishi uchun vosita bo'ladi.

Agar erkak va ayol nutqiy xulq-atvorini ko'rib chiqishni umumlashtirsak, shuni ta'kidlash kerakki, har qanday so'zlovchi shaxsga ba'zi omillar ta'sir qiladi. Albatta, asosiy omil - so'zlovchining jinsi: "Ayollarda ko'proq fatik nutq harakatlariga ega; ular osonroq almashadilar, aloqa aktidagi rollarni "o'zgartiradilar". Erkaklar ko'proq o'zgaradi, ba'zi "psixologik karlik" ni ko'rsatadi - muhokama qilinayotgan mavzuga berilib, ular bilan bog'liq bo'lmagan so'zlarga javob bermaydilar. Erkak nutqida terminologiya, nominatsiyalarning to'g'riligiga intilish, "kasb" omilining kuchli ta'siri, ayollarga qaraganda ko'proq, ifodali, ayniqsa stilistik jihatdan qisqartirilgan vositalardan foydalanish tendentsiyasi, nutqni ataylab qo'pollashtirish ham qayd etilgan. Mualliflarning fikriga ko'ra, so'kish erkaklar va ayollar tomonidan bir jinsli guruhlarda qo'llaniladi. Biroq, uni aralash guruhlarda talaffuz qilish odatiy hol emas. Mualliflar ayol nutqining tipik xususiyatlarini giperbolik ekspressivlik (dahshatli haqoratli) va "oh!", "ah!", "ah!" kabi so'z birikmalarining tez-tez ishlatilishini ta'kidlaydilar. Erkak va ayol nutqidagi assotsiativ maydonlar dunyo tasvirining turli qismlari bilan bog'liq: sport, ov, professional, harbiy soha (erkaklar uchun) va tabiat, hayvonlar, atrofdagi kundalik dunyo (ayollar uchun). Ayol nutqi hissiy jihatdan baholovchi lug'atning katta konsentratsiyasini ochib beradi. Erkak nutqida stilistik jihatdan qisqartirilgan, haqoratli lug'at paydo bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Teliya V.N. Inson omili tilda: Ekspressivlikning til mexanizmlari - M.: Nauka, 1991. Pp. 32-33
2. I. Chikalovanning "Gender tadqiqotlari asoslari" kursi bo'yicha o'quvchi M.: MCGI, 2000 y.
3. Popova E.A. Erkaklar va ayollar nutqining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida // Rus nutqi. - 2007 yil, - 3-son. - 40 dan 49 gacha.

